

Соціальна робота в Україні: концептуальні засади і трансформація в сучасних умовах

Наталія Лук'янова,
аспірант кафедри політології
Національного педагогічного університету
ім. М. Драгоманова

У статті порушуються питання трансформацій соціальної політики в Україні на сучасному етапі її розвитку та особливостей вдосконалення моделей соціальної роботи як засадничої умови соціалізації дітей, сім'ї, молоді, розв'язання проблем молоді сім'ї.

В сучасних умовах в Україні найважливіше значення в контексті соціальної політики має те, що ця політика суттєво змінюється у порівнянні з тією, яка практикувалася в СРСР. Зміни обумовлені: кардинальною перебудовою політичної системи суспільства (перехід від тоталітаризму до демократії); інтенсивною соціальною стратифікацією (розподіл, поява нових соціальних груп (страт) у суспільстві); зміною механізмів соціальної підтримки різних верств населення, передусім дітей, молоді, сім'ї [4, с. 386 - 387].

Соціальна політика в СРСР фактично було похідною від такого явища, як „соціальна сфера”, під якою розуміли певні невиробничі галузі, сукупність суспільних відносин і норм, які, однак, активно впливали на різнопланову діяльність людей. Відтак цілком закономірним було те, що соціальна сфера фінансувалася за так званим залишковим принципом, що, на жаль, характерно й для сучасної України. А це принципово неправильно, бо, не виробляючи безпосередньо матеріальні цінності, соціальна сфера, разом з тим, опосередковано і досить ефективно впливає на виробничий процес. У більшості країн світу, а особливо в тих, що вважаються країнами „загального добробуту” (Німеччина, Швеція, Велика Британія та інші), соціальна політика і соціальна сфера є відносно самостійними і самодостатніми [6].

Нагадаємо, що, коли йдеться про поняття „соціальна держава”, то мають на увазі: а) країну, що послідовно проводить політику, спрямовану

на захист прав людини; б) активно реалізує соціальну політику не лише за рахунок державних інституцій, але й на рівні громадянського суспільства (громадські об'єднання, партії, професійні спілки, церква, благодійні фонди тощо); в) соціальна політика – один з головних напрямків внутрішньої політики держави, що має забезпечити відтворення соціальних ресурсів, за рахунок яких вона практично реалізується.

Попри будь-які трансформації і процеси, що відбуваються нині в українському суспільстві, невід'ємною складовою та важливим механізмом розбудови України як соціальної держави, формування громадянського суспільства є саме соціальна політика і соціальна робота як практична форма реалізації цієї політики. При цьому незмінними були й залишаються: сфера діяльності соціальної політики, її об'єкт і суб'єкт, головні напрями здійснення її, механізми практичної реалізації. Реально (в теоретичному і практичному плані) це має такий вигляд. Сфери діяльності соціальної політики: соціальний захист, зайнятість, охорона здоров'я, житло, освіта. Об'єкт соціальної політики: все населення країни. Суб'єкт соціальної політики: держава.

Виокремлюють три головні напрями соціальної політики: передбачення надзвичайних подій (наприклад, природних і техніко-технологічних катастроф, епідемій, голоду тощо) і, при потребі, державні гарантії для пом'якшення входження суспільства в рівновагу після них; перерозподіл ресурсів для забезпечення всім соціальним групам суспільства певного рівня життя для зняття можливої соціальної напруги; регулювання способу життя громадян заохочувальними (наприклад, безподаткове благодійництво) та репресивними (наприклад, боротьба з порнографією, поширенням наркотиків тощо) засобами.

Реалізація соціальної політики може бути забезпечена шляхом запровадження відповідних механізмів, а саме: нормативно-законодавчих, до яких можна віднести становлення комплексної системи соціальних стандартів, розроблення соціального бюджету як складової частини Державного і місцевих бюджетів, декларування сімейних бюджетів для визначення права на отримання адресної допомоги; економічних – зміни системи оподаткування, розв'язання проблеми розвитку національного ринку споживчих товарів і послуг, захист вітчизняного виробника; соціально-політичних – запровадження системи тристороннього соціального партнерства, залучення до реалізації соціальних програм політичних партій і об'єднань громадян, інших громадських інституцій.

Основним комплексним механізмом практичної реалізації соціальної політики є соціальна робота як система теоретичних знань та заснована на них практика, яка має на меті забезпечення соціальної справедливості шляхом підтримки найменш захищених верств суспільства та протидії факторам соціального виключення.

В сучасній науковій літературі поняття „соціальної робота” розглядається в трьох основних значеннях: як практична професійна

Наталія Лук'янова

діяльність з надання допомоги та підтримки людям, які опинились у скруті; як навчальна дисципліна у процесі професійної підготовки фахівців з соціальної допомоги та підтримки населення; як галузь наукових знань, що ґрунтується на сукупності концепцій і теорій, досліджує принципи і закономірності, моделі і методи соціальної роботи, має свій об'єкт і предмет дослідження, систему наукових понять і категорій, сукупність методів дослідження.

Під „соціальною роботою” маємо розуміти відповідну професійну діяльність соціальних інституцій, державних і недержавних організацій, груп і окремих індивідів з надання допомоги для успішної соціалізації особам чи групам людей у випадках, коли за браком належних умов у суспільстві або особистих вад соціалізація утруднюється, призупиняється або набуває зворотного напрямку (десоціалізація). Мета соціальної роботи полягає у врегулюванні правових, економічних відносин людини і суспільства, наданні людині допомоги та підтримки в подоланні складних проблем та гідному самоутвердженні, що є, зрештою, основою соціалізації особистості, її повноцінного життя.

Мета соціальної роботи полягає в наступному: збільшення ступеня самостійності клієнтів, їх здатності контролювати життя й ефективніше вирішувати свої проблеми; створення умов, у яких клієнти можуть максимально виявити свої можливості і одержати все, що їм належить за законом; адаптація або реадaptaція людей у суспільстві; створення умов, за яких людина, незважаючи на фізичне каліцтво, душевний зрив чи життєву кризу, може жити, зберігаючи почуття власної гідності і повагу до себе з боку оточення. Зрозуміло, що кінцева мета — досягнення таких наслідків, коли необхідність допомоги соціального працівника клієнтові відпадає. Звичайно, це ідеальний варіант.

Існує кілька моделей практичної реалізації соціальної політики. Дві з них вважаються основними – соціально-демократична і ліберальна.

Соціально-демократична модель соціальної політики передбачає, перш за все, досягнення в суспільстві соціальної справедливості, усунення або хоча б пом'якшення нерівності у розподілі соціальних, економічних та інших ресурсів шляхом зменшення різниці у статусі і доходах громадян. Така модель висуває досить мало вимог безпосередньо до особистості, зменшує роль особистісних стимулів самореалізації і боротьби людини за власне життя. Для неї характерна своєрідна зрівнялівка, соціальна однорідність, що, зрештою, призводить до певної соціальної однорідності, до помітного зменшення активності людини в суспільно-економічному і політичному житті. За такої моделі найперше держава гарантує певний рівень доходів, соціальних послуг, який фактично не залежить від того, який внесок у загальнодержавний продукт робить конкретна людина. Межі соціальних витрат при цьому визначаються реальними потребами населення. Зазначимо, що соціально-демократична модель соціальної політики найбільш притаманна не досить високо розвинутих

в економічному відношенні суспільствам.

Деяко іншою за своїми особливостями є ліберальна модель реалізації соціальної політики, за якої держава практично надає кожному громадянину певну можливість для самостійного вирішення її проблем. Це політика економічно більш потужних держав. Держава переймає на себе лише ті функції, які не може реалізувати самостійно сама людина або окремі соціальні групи. За таких умов держава забезпечує не що інше, як однакові можливості усім для підвищення свого соціального статусу, створюючи лише необхідні стартові умови - економічні, політичні, правові, культурні тощо. За такої політики досить активним суб'єктом її практичної реалізації виступає саме громадянське суспільство.

В Україні фактично поєднуються обидві моделі соціальної політики, оскільки жодна з них яскраво виражених рис в соціальному житті країни поки що не має. Для реалізації ліберальної моделі, як відомо, треба мати відповідний рівень соціально-економічного розвитку суспільства, чого Україні ще бракує. Однак все ж ліберальна модель поступово все відчутніше окреслюється, і саме вона видається більш перспективною для України. Тут дається взнаки і приклад соціальної політики більшості провідних європейських країн.

До основних проблем соціальної політики взагалі відносять: забезпечення соціальних гарантій, здоров'я і зайнятість населення, освіту, соціальне обслуговування, подолання антисоціальних явищ, соціальні проблеми молоді, жінок, пенсіонерів та інших статевовікових груп, ефективне управління людськими ресурсами тощо [7, с. 42]. Це означає, що і конкретні соціальні програми в Україні мають, на нашу думку, формуватися з урахуванням таких соціальних проблем.

В усьому соціальному розвитку українського суспільства, а відтак і в соціальній політиці безпосередньо, вирішальним був і залишається людський фактор. Йдеться про ціннісні орієнтації (індивідуальні, групові, загальнонаціональні), про відповідні моральні принципи людей, їх норми поведінки, життєві плани, рівень знань і загального інтелектуального розвитку, характер і особливості трудових навичок тощо. Тобто, по суті, соціальна політика найперше має спрямовуватися на активізацію саме людського фактора. Це може бути за умов: демократизації суспільства, людських відносин; розширення і розвитку самоуправління народу; створення відповідного господарського механізму; створення нових механізмів управління, заохочення і стимулювання громадян. Щодо суто соціальної політики, соціальної роботи як таких, то вони найперше мають здійснюватися саме за активної участі самих громадян, тобто громадянського суспільства.

Зрозуміло, що соціальна політика може бути успішно реалізованою за умови не тільки вироблення відповідної стратегії, створення необхідних механізмів, але й завдяки необхідному фінансово-матеріальному, ресурсному забезпеченню. Тут йдеться, в першу чергу, про необхідні

Наталія Лук'янова

умови для функціонування систем освіти, науки, культури, охорони здоров'я, соціального захисту населення, розвитку і стимулювання соціальної роботи. Ресурсне забезпечення цих сфер має багато джерел: бюджетне фінансування (за рахунок податкової системи); діяльність суспільно-політичних, громадських фондів, об'єднань; реалізація загальнонаціональних і міжнародних проектів і програм; спонсорська діяльність тощо. За таких обставин гостро постає питання про координаційні функції держави у справі стимулювання, відстеження ефективності джерел фінансування соціальної політики.

В Конституції України (Стаття 3) зазначається, що людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканність і безпека є найвищою соціальною цінністю у державі [5, с. 9 - 12], а в Статті 46 передбачено відповідне право громадян на соціальний захист [5, с. 20]. Тобто держава, у найширшому розумінні її сутності і призначення, відповідальна найперше перед людиною, перед громадськістю. А відтак реальною є суттєва особливість політико-правових засад соціальної політики в цілому, загальне призначення якої полягає у створенні належних умов для гідного життя, вільного розвитку, самореалізації і самовдосконалення людини.

Основними напрямками соціальної політики в Україні з часу проголошення державної незалежності об'єктивно було визначено: доходи, рівень життя громадян; зайнятість громадян і стан ринку праці; організація і оплата праці; охорона праці; загальнообов'язкове державне соціальне страхування; житлове забезпечення громадян тощо. Практична розробка соціальної політики в Україні велася, з одного боку, при дотриманні міжнародних стандартів і нормативних актів, а з другого — з врахуванням суто національних аспектів (традицій, досвіду, усталеної практики).

Позитивним є те, що за роки незалежності в Україні збереглися державні структури, а найперше — центри соціальних служб для молоді, які безпосередньо реалізують соціальну політику, а також інші служби, що працюють з дітьми, молоддю, сім'ями.

Законами України соціальна політика, як відомо, диференціюється відповідно до статтевікових, соціальних категорій громадян, а тому можна вести мову про соціальну політику щодо дітей, сім'ї, молоді, жіноцтва.

Соціальна сфера, як і будь-яка інша, потребує відповідного управління, тобто вона не може існувати самостійно, довільно. Маємо тут виходити із загальних принципів, що обумовлюють суть і зміст соціального управління. „Змістом науки соціального управління, - пише Г. Щокін, - є визначення законів, закономірностей, розробка принципів, функцій, форм і методів цілеспрямованої діяльності людей у процесі управління суспільством” [8, с. 362]. Дослідник справедливо вважає, що в основі науки управління мають бути певні соціальні й економічні закони, в тому числі й закони специфічного характеру. Для сучасної соціальної політики в Україні це принципово важливо.

Слід враховувати і таке. Управління соціальними процесами в цілому,

як і реалізація соціальної політики зокрема, залежить, в першу чергу, від стану державного управління як такого в комплексі.

Нині багато фахівців ведуть мову про певну кризу в соціальній політиці, яка нібито обумовлюється кількома факторами. Найперше — це брак стратегії і тактики дій держави у цій сфері та прогнозу соціальних наслідків прийняття управлінських рішень органами державної влади. Додамо до цього ще й нерозвиненість форм участі народу в соціальному управлінні, а також те, що не існує законодавчо закріпленої відповідальності органів державної влади за нинішній стан життя громадян.

Духовна сфера значно відрізняється від інших сфер тим, що в її основі лежить духовне виробництво, а точніше - творчість як складне, багатогранне явище. „Духовне виробництво, - на думку Б. Гаєвського, - використовує таку „сировину”, як інтелектуальна здібність до певних видів духовної діяльності, існуючий досвід, соціальні й природні явища” [3, с. 58]. Оскільки соціальна політика значною мірою „належить” саме до сфери духовної, то важливо мати на увазі, що об'єктом управління в духовному виробництві є відносини між його управлінцями й учасниками. В освіті це той, хто вчить, і той, хто вчиться, в культурі — той, хто керує цим процесом, і той, хто створює продукт мистецтва, літератури, культури, в соціальній роботі — той, хто її організовує, і той, на кого вона безпосередньо спрямовується. Соціальна політика передбачає як вирішальний елемент соціальне управління, тобто управління відповідними соціальними процесами, що відбуваються в суспільстві. Соціальне управління - це один з видів управління, функція якого полягає у забезпеченні реалізації потреб прогресивного розвитку суспільства і його підсистем [7, с. 85]. Основною функцією соціального управління є розробка і здійснення соціальної політики, спрямованої на забезпечення соціально-економічного розвитку країни, підвищення рівня життя людей, поліпшення умов їх праці і побуту, розвиток демократії.

Суб'єктами соціального управління є спеціалізовані державні і недержавні органи і служби, в тому числі й соціальної сфери, сфери праці тощо. Координатором в управлінні процесом реалізації соціальної політики безумовно є уряд, урядові установи - міністерства, відомства, їх підрозділи. У найширшому плані суб'єктом соціального управління є все населення країни.

Розглянуті вище особливості соціальної політики і соціальної роботи в Україні обумовлюють суть, характер концептуальних засад її розробки і практичної реалізації.

Література:

1. Атаманчук Г. В. Теория государственного управления. Курс лекций. - М., 1997.
2. Атаманчук Г. В. Государственное управление. - М., 2000.

3. **Гаєвський Б. А.** Основи науки управління. - К., 1998.
4. **Головатий М. Ф.** Соціальна політика і соціальна робота: Термінол.-понятійн. слов. / М. Ф. Головатий, М. Б. Панасюк. - К., 2005.
5. Конституція України. Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. - К., 1997.
6. Соціальна робота в Україні: теорія і практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді. - У 2-х ч. - К., 2001.
7. Система социологического знания: Учеб. пособие. — 3-е издание. / Сост. Г. В. Щокін. - К., 1998.
8. **Щокін Г. В.** Соціальна теорія і кадрова політика. - К., 2000.